Станом на 2017 р. під виноградниками в Тернопільській області перебувало усього 22 га. Найбільші площі під виноградом розташовані у Заліщицькому районі.

У 2017р. місцевими аграріями зібрано 151,6 т винограду (це другий за обсягами урожай з 1990 р.). Середня урожайність культури - 79,8 ц з 1 га.

З подальшим розвитком селекції можливе збільшення площ і обсягів виробництва винограду в області, що сприятиме частковому забезпеченню потреб внутрішнього ринку.

Подолання негативних тенденцій та забезпечення подальшого розвитку садівництва потребує вирішення комплексу завдань і заходів: удосконалення системи економічно-правового забезпечення галузі, узгодження її з міжнародними стандартами; активізації інвестиційної політики за рахунок розширення доступу виробників плодоягідної продукції до кредитних ресурсів на пільгових умовах; розширення мережі плодорозсадників; проведення посадки високопродуктивними районованими сортами; здійснення контролю за посадковим матеріалом, посадкою та доглядом; дотримання агротехнологічних вимог вирощування плодів і ягід; удосконалення системи їх зберігання та переробки.

Список використаних джерел:

1. Галузева програма розвитку садівництва України на період до 2025 року. – К.: СПД «Жителєв С.І.», 2008. – 76 с.

2. Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур, плодів, ягід та винограду в 2017 році : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2018. – 82 с.

3. Тернопільщина – 2017 : статистичний бюлетень / Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2018. – 65 с.

Потокій М.В.
к.г.н., доц. кафедри географії та методики її навчання

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНЕ (ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНЕ) ПОЛОЖЕННЯ ЯК КАТЕГОРІЯ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА ЙОГО ВИВЧЕННЯ В КУРСІ «ОСНОВИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ»

Метою статті є аналіз літературних джерел, у яких розглядається сутність одного із фундаментальних понять (категорій) сучасної суспільної географії – суспільно-географічного положення.

При вивченні теми "Головні поняття і категорії суспільної географії" у курсі "Основи суспільної географії" важливим є показ тріади "властивості території – територіальні відношення – територіальні процеси" у руслі розкриття головного поняття суспільної

географії – територіальної організації суспільства та його головних частин [4, стор. 69].

Категорія "суспільно-географічне положення" найзагальніше відображає увесь спектр суспільно-географічних відношень, на базі яких розвинулись суспільно-географічні зв'язки і процеси [2, стор. 68].

У Е. Б. Алаєва [1, стор. 192]: "Локалізація вказує місце розміщення об'єкта, його географічну адресу. Та ж характеристика об'єкта, розширена вказівкою на зв'язок об'єкта з його оточенням, йменується традиційно географічним положенням. На відміну від локації, географічне положення є одним із чинників розміщення чи регіонального розвитку.

Географічне положення – яскравий приклад поняття, якому притаманний метод концентрації Так, можна описати макро-, мезо- і мікроположення, які будуть відображати аналіз географічного положення об'єкта відповідно на національному, регіональному і локальному рівнях".

Саме поняття "географічне положення" відоме з кінця XVIII століття. Поняття "економіко-географічне положення" було запропоноване І. Г. Алкіним. Однак, як вважали радянські і вважають зараз російські географи, поняття теорії економічної географії було сформульоване лише у 1929 році російським радянським економіко-географом Миколою Баранським, і відтоді надійно увійшло в теорію й практику економіко-географічних (читай – соціально-економічних чи суспільно-географічних) досліджень. Особливо актуальності набуває розробка цього поняття в наші дні на основі системного підходу, хоча пік застосування системного підходу (системного методу) в географічних і соціально-економічних дослідженнях минув у 80-90-х роках минулого століття.

Аналізу цього поняття (категорії) присвячено понад 200 публікацій, однак окремі важливі аспекти цього поняття й досі розроблені недостатньо. Найбільший внесок у вивчення цього поняття зробили вітчизняні географи О. Т. Ващенко, Я. І. Жупанський, О. Г. Топчієв, О. І. Шаблій, російські географи М. М. Баранський, Є. Є. Лейзерович, І. М. Маєргойз, Б. Б. Родоман.

Розширення предмета вивчення суспільної географії зумовило використання категорії "суспільно-географічне положення" [4, стор. 95]. Практично ця категорія застосовується переважно як чинник територіальної організації діяльності людини, чинник розміщення продуктивних сил, своєрідний регіональний ресурс.

Поняття "положення" займає серед інших географічних понять дещо виняткове місце, оскільки воно уособлює не який конкретний об'єкт чи явище, а відношення між різними об'єктами. Як зазначав М. М. Баранський, економічна географія під положенням розуміє відношення якогось місця, району чи міста до того, що лежить поза ним

і має певне економічне значення, – однаково, чи будуть ці речі природного порядку, чи створені в процесі історії [3, стор. 141].

Поняття "положення" характеризує об'єкт чи явище, його відношення до інших об'єктів чи явищ. Поняття "географічне положення" означає адресність географічного об'єкта в системі географічних координат або розміщення відносно інших об'єктів і явищ на земній поверхні.

Поняття "географічне положення" у вузькому розумінні означає розміщення географічних об'єктів, встановлене у системі географічних координат [там само]. У такому значенні використовують його в геодезії, картографії, краєзнавстві тощо. Значно ширше розуміється географічне положення як розміщення певного пункту чи ареалу земної поверхні відносно інших об'єктів або територій поза даним пунктом чи ареалом. Для визначення географічного положення у вузькому аспекті вживають термін "місце розміщення", "місцеположення", "локалізація". Характеристика положення об'єкта щодо його оточення, тобто інших об'єктів – це "географічне положення" [3, стор. 142]. Таким чином, коли визначають географічну "адресу" об'єкта, користуються терміном "місцеположення" (місце, локація). А положення об'єкта у системі інших об'єктів, у дійсних та можливих, потенційний, зв'язках з ними, тобто місце об'єкта у навколишньому оточенні, є його *загальним географічним положенням*.

Економіко-географічне положення – один із видів загального географічного положення, яке найкраще вивчене серед усіх видів географічного положення [4, стор. 94]. В економічній і політичній географії це – розміщення економіко-географічного об'єкта (країна, район, населений пункт, підприємство) відносно інших об'єктів, які впливають або можуть впливати на його розвиток [там само]. Сучасні підходи до визначення поняття "економіко-географічне положення" цілком зберігають ідею М. М. Баранського про просторові відношення як визначальну для даного поняття ознаку: "*економіко-географічне положення є просторове відношення (точніше, сукупність просторових відношень) даного економічного об'єкта до інших, взаємодія з якими для нього істотна вже тепер чи буде істотною у майбутньому*" [3, стор. 142]. О. І. Шаблій [4, стор. 94] розуміє його "..просторове відношення об'єкта (поселення, району, держави тощо) до геоекономічних данностей: важливих районів, вузлів і центрів господарського життя, економічно розвинених держав та їхніх груп, торгово-транспортних шляхів і ринків товарів, капіталів, ноу-хау, праці та ін.".

Категорії "економіко-географічне положення" (ЕГП) та "суспільно-географічне положення" (СГП) вивчаються лише суспільною географією. Цим положенням "володіють" інтегральні суспільно-географічні об'єкти. Суспільно-географічне положення є категорією історичною, в цьому полягає її відмінність від положення

математичного чи фізико-географічного [2, стор. 69]. Спостерігається порівняна стабільність суспільно-географічного положення упродовж певної суспільно-історичної формації. Суспільно-географічним положенням володіють усі об'єкти, що пов'язані з діяльністю людини: країни, райони, місцевості, поселення, окремі підприємства й заклади чи їх територіальні сукупності. Взаємодіючі об'єкти можуть бути *природничого, соціально-історичного, економічного, культурного, політичного і адміністративного змісту* (курсив автора). Фізико-географічна основа (територія) є матеріальною передумовою можливої єдності цих об'єктів.

Суспільно-географічне положення певного об'єкта ойкумени є сукупністю важливих для його функціонування просторових відношень до інших суспільно-географічних об'єктів) ознак [2, стор. 69].

Микола Баранський під економіко-географічним положенням розумів відношення даної території (об'єкта) до суспільно-історичних ознак інших об'єктів чи територій. Інтенсивність цих відношень між об'єктами залежить від економічної відстані між ними, ступеня їхнього сусідства і характеру границь. М. М. Баранський, оцінюючи економіко-географічне положення, фактично мав на увазі його суспільно-географічну суть, оскільки рекомендував брати до уваги не лише економіку, а й політику, стратегію й культуру. Економічну відстань, на відміну від геометричної чи географічної, визначають грошовими й часовими затратами, можливостями суспільних контактів тощо.

Ю. Г. Саушкін вважав, що економіко-географічне положення об'єкта ще не означає наявності конкретних економічних зв'язків. Це складне поняття спрямоване значною мірою на аналіз можливих (потенційних) економічних та інших видів зв'язків, розкриття потенціалу даного об'єкта щодо можливих нових функцій на основі перспективних зв'язків з іншими об'єктами. Суспільно-географічне положення характеризує не тільки зв'язки об'єктів, а їх існуючі та перспективні відношення до інших об'єктів. Тут закладено тісний методологічний зв'язок даної категорії з категорією "географічний поділ праці", оскільки перша категорія є логічною передумовою другої. Місце будь-якого об'єкта (країни, району, міста, підприємства, закладу) в географічному поділі праці визначається його суспільно-географічним положенням, вмінням використати його потенціал. При цьому має місце певна формалізація об'єкта, коли він розглядається як цілісність (місце, точка), що пов'язана своїми відношеннями з іншими об'єктами.

Російські географи О. О. Мінц, В. С. Преображенський, Б. Б. Родоман вважали, що кожен географічний об'єкт володіє функцією місця (місцеположення), яка є істотною внутрішньою його характеристикою. Тому категорія "суспільно-географічне положення" за своїм змістом є складною і системною, бо передбачає не ізольоване

положення окремого об'єкта, а його відношення і навіть можливий зв'язок з іншими об'єктами, які функціонують в певній системі.

Суспільно-географічне положення можна класифікувати за певними видами і типами:

1. ***За масштабами охоплюваної території*** (таксонів) – макро-, мезо- і мікроположення. Як вказувалося вище, мікроположення характеризує відношення даного об'єкта з найближчим оточенням. Найчастіше величина об'єкта (його масштаб) відповідає певному типу суспільно-географічного положення. Встановлено, що для малих і середніх міст (людністю приблизно до 50-100 тисяч осіб) формується мікроположення; для великих міст (із людністю від 100 до 500 тисяч осіб) – мезоположення; для найбільших міст (із людністю понад 500 тисяч осіб) – макроположення. Великі міста на основі створення міст-супутників, ускладнення транспортної мережі можуть навіть трансформувати своє мезоположення у макроположення.

Макроположення характеризує положення об'єкта на національному чи міжнаціональному рівні; це найважливіший тип суспільно-географічного положення, зокрема дуже важливий його потенціал.

Мезоположення відображає положення об'єкта на регіональному рівні.

Мікроположення характеризує відношення об'єкта до його найближчого оточення, тобто на локальному рівні.

Суспільно-географічне положення об'єкта є сумою його положення, де найвагомішим є макроположення. Ці таксономічні рівні суспільно-географічного положення відображають майбутні (можливі) географічні поля і простори досліджуваних об'єктів.

Роль окремих пунктів (центрів) чи таксонів в географічному поділі праці різна. Тому сила суспільно-географічного положення виявляється у формуванні певних територіальних фокусів діяльності людини (міжсільські і міжрайонні базари, "уявні міста", багаторазове відродження зруйнованих міст (Карфаген – Туніс), виникнення нових міст – Одеса, Санкт-Петербург тощо.

2. ***За композиційним відношенням***, тобто за місцем зосередження певного об'єкта людської діяльності, суспільно-географічне положення може бути центральним, периферійним (ексцентричним), глибинним, суміжним, вузловим тощо.

3. ***За спеціалізацією об'єктів діяльності людини*** суспільно-географічне положення може бути: транспортно-географічним (ТГП), промислово-географічним, агрогеографічним, соціально-географічним, політико-географічним, еколого-географічним.

Транспортно-географічне положення поділяється на підтипи: приморське, вузлове, прикордонне тощо.

Соціально-географічне положення може охоплювати відношення

об'єктів до соціальних явищ (центрів культури, науки, політики, вогнищ війни тощо).

Промислово-географічне положення характеризує відношення промислового об'єкта (підприємства) до джерел сировини (родовищ корисних копалин), ринків праці й збуту готової продукції.

Агрогеографічне положення об'єкта характеризується його відношенням до агроресурсів, споживачів продукції, постачальників засобів виробництва тощо.

Найповніше вивчено *транспортно-географічне положення* об'єкта, оскільки економічні відстані між взаємодіючими об'єктами, прокладені до них реальні шляхи сполучення є вадливою умовою реалізації переваг суспільно-географічного положення досліджуваного об'єкта. Точніше, транспортно-географічне положення – це положення якогось об'єкта відносно шляхів сполучення з урахуванням їхньої потужності, завантаженості, вартості перевезень і надійності життєво важливих зв'язків. Переважна більшість відношень здійснюється через транспорт і зв'язок.

Український економіко-географ М. В. Григорович вважав, що транспортно-географічне положення є відношення економіко-географічних об'єктів (територіально-виробничих комплексів і систем розселення або окремих їхніх компонентів) до шляхів сполучення, транспортних пунктів і транспортних вузлів, які належать до головних чинників розвитку цих об'єктів унаслідок суспільної важливості їх зв'язків і відношень, а також великої участі їх у географічному поділі праці.

Російський економіко-географ Б. Б. Родоман під позиційним принципом розуміє залежність суттєвих властивосте об'єктів від положення їх у просторі. Він вважає, що всі об'єкти володіють фізичними і функціональними властивостями, між цими властивостями бажана тотожність. Якщо така тотожність відсутня, відбувається "тиск місця", виразом якого є міграції людей, зміна функцій об'єкта, його деградація чи навіть фізичне переміщення. Таким чином, місце є істотною внутрішньою характеристикою об'єкта, чинником його функціонування.

Інший російський географ Енрід Алаєв оперує терміном "економіко-географічне тяжіння", під яким розумів раціональну перевагу у доборі агентів зв'язку певного об'єкта; воно є одним із важливих комплексо- і районоформуючих чинників. За своїм змістом суспільно-географічне тяжіння є формою виразу (реалізації) суспільно-географічного положення, передумовою формування транспортно-географічного положення.

Аналіз економіко-географічного положення.

О. Г. Топчієв [3, стор. 149] вказує, що методика аналізу економіко-географічного положення розроблена ще недостатньо. Найбільш

опрацьовані й узгоджені прийоми аналізу економіко-географічного положення міст. Мало досліджено методику економіко-географічного положення територій, районів, країн.

У підручниках з економічної й соціальної географії для загальноосвітніх шкіл практично відсутні теми, присвячені висвітленню цього фундаментального поняття. Щоб правильно характеризувати суспільно-географічних (соціально-економічний, економічний) район, учні повинні з'ясувати особливу роль економіко-географічного положення у формуванні систем територіального поділу праці – районних, міжрайонних, міжнародних; вміти аналізувати економіко-географічне положення міських поселень, районів, країн, а також дати господарську оцінку економіко-географічного положення як за його окремими елементами (видами економіко-географічного положення), так і загалом; у характеристиці економіко-географічного положення вміти пояснити позитивний або негативний вплив тих чи інших елементів цього положення на соціально-економічний розвиток району (міста, країни) на різних етапах його розвитку.

Методику аналізу економіко-географічного положення у шкільному курсі географії доцільно провести за схемою, яку запропонував М. К. Ковалевський. З деякими доповнення О. Г. Топчієв пропонує представити її у наступному вигляді:

1. Положення території держави (центральне, окраїнне, периферійне).

2. Економічне оточення (сусідні райони, країни, міста).

3. Фізико-географічне положення: а) геологічна (тектонічна) будова і рельєф; б) клімат; в) ґрунти; г) природна зона.

4. Положення відносно сировинних баз, у тому числі щодо ресурсів: а) водних; б) ґрунтово-кліматичних і земельних; в) лісових; г) паливно-енергетичних; д) мінерально-сировинних; е) будівельних матеріалів; є) курортно-бальнеологічних.

5. Транспортне положення, у тому числі відносно міжнародних транспортно-економічних систем (енергосистем, нафто- й газопроводів, водогонів, магістральних залізниць та автодоріг, судноплавних річок і каналів).

6. Зміни в економіко-географічному положенні району (в який історичний період які з елементів цього положення були визначальними й чому? Які тенденції щодо зміни цього положення спостерігаються в наш час? Під впливом яких чинників відбували такі зміни у минулому і відбуваються в наш час?).

7. Висновки щодо загальної оцінки економіко-географічного положення району та його впливу на формування й розвиток господарського комплексу району: а) позитивні риси положення; б) негативні риси положення; в) вплив економіко-географічного положення на сучасний і перспективний розвиток господарства району

та на його територіальну організацію.

Немає потреби характеризувати економіко-географічне положення кожного суспільно-географічного (соціально-економічного, економічного) району за повним переліком питань з наведеної схеми. Достатньо виокремити кілька головних позитивних і негативних рис цього положення даного району й показати їх вплив на розвиток тих чи інших галузей господарства, міжгалузевих комплексів, інших складних суспільно-географічних утворень, на формування того чи іншого типу територіальної структури господарства. Проте обов'язковим елементом такого аналізу є порівняння основних елементів економіко-географічного положення даного району з таким же положенням інших районів, бажано сусідніх. Тільки в цьому разі можна сформувати чіткі уявлення про переваги й недоліки економіко-географічного положення кожного з районів.

Кількісна оцінка економіко-географічного положення.

Гострою методологічною проблемою залишається кількісна оцінка суспільно-географічного положення.

О. Г. Топчієв [3, стор. 150-151] вказує, що переваги й недоліки економіко-географічного положення можна виразити кількісно, вказати, наскільки зручніше положення одного об'єкта (країни, району, міста, села) у порівнянні з іншим. Метод кількісної оцінки економіко-географічного положення району чи об'єкта був запропонований ще в радянські часи. Для цього застосовували метод графів. О. Г. Топчієв [3, стор. 151] наводить наступний приклад. Складалася схема, на якій дещо умовно показувалося транспортно-географічне положення великих територій відносно міжнародних залізничних магістралей. Ті з них, що мають безпосередній залізничний зв'язок (між відповідними основними економічними центрами), сполучені на схемі лініями. Конкретні відстані, пропускна спроможність магістралей, їх дійсний вантажообіг вводяться в розрахунки для розв'язання спеціальних, так званих транспортних завдань. А для загальної оцінки транспортно-географічного положення достатньо елементарної інформації про наявність чи відсутність безпосередніх залізничних зв'язків між тими чи іншими районами.

Транспортну схему, побудовану за ознакою наявності чи відсутності безпосередніх зв'язків (шляхів, відношень), і називають графом. Спеціальний розділ сучасної математики – теорія графів – розробляє методи кількісного аналізу таких схем. Відстані на графі обчислюють так: відшукують найкоротший шлях між двома заданими об'єктами та вираховують кількість відрізків (ребер) на цьому шляху. Для зручності найкоротші відстані між всіма великими суспільно-географічними об'єктами заносяться у спеціальну таблицю. Для кожного району можна обчислити суми відстаней за найкоротшими шляхами до всіх інших районів.

Для зручності сумарні відстані можна перевести у відносні коефіцієнти – індекси положення, для чого кожну суму відстаней слід порівняти із найменшою сумою. Надалі можна порівняти індекси між собою і вивести потенційні можливості для встановлення економічних зв'язків між окремими районами.

Сучасні можливості електронно-обчислювальної техніки дають можливість будувати такі схеми графічно і за допомогою систем складних рівнянь давати інтегральну оцінку економіко-географічного положення будь-якого об'єкта.

Список використаних джерел:

1. Алаев, Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Пістун, М. Д. Основи теорії суспільної географії / М. Д. Пістун. – К.: Вища школа, 1996. – 231 с.
3. Топчієв, О. Г. Терміни і поняття в економічній географії / О.Г. Топчієв. – К.: Радянська школа, 1982. – 160 с.
4. Шаблій О. І. Основи суспільної географії / О. І. Шаблій. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 296 с.

Потокій М.В.
к.г.н., доц. кафедри географії та методики її навчання

ГЕОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПОРТУ ПОСЛУГ В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Метою статті є аналіз обсягів, структури експорту з Тернопільської області та його географічних особливостей.

Особливості експорту послуг. Експорт послуг є складовою частиною зовнішньоекономічної діяльності. Відповідно до Закону України від 16 квітня 1991 року "Про зовнішньоекономічну діяльність" [1], зовнішньоекономічна діяльність – це діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами (пункт 8 статті 1). У Господарському кодексі України подано наступне визначення цієї діяльності [2]: "Зовнішньоекономічною діяльністю суб'єктів господарювання є господарська діяльність, яка в процесі її здійснення потребує перетинання митного кордону України майном та(або) робочою силою" (стаття 377).

Експортом називають вивіз із митної території країни за кордон товарів і послуг без зобов'язання їхнього зворотного повернення [14, стор. 463].

Експорт послуг тісно пов'язаний із експортом товарів. Ці сектори спонукально впливають один на одного через